

Carmen FENECHIU | **Identitate auctorială**
(Universitatea din București) | **în *Analele lui Tacitus***

Abstract: (**Authorial Identity in Tacitus' *Annals***) The paper examines the lexical and grammatical means through which the authorial identity is expressed in the last work of Tacitus, by investigating mainly the most easily recognizable textual markers: first-person pronouns, pronominal adjectives, and, especially, first-person verbs, which are employed with this role in the *Annals* more often than pronouns. The analysis takes into account the contexts in which these authorial interventions appear, as well as the functions they perform, thus being able to identify the following situations in which they are used by the historian: to specify his own position regarding the act of writing, the role of the annals, his way of writing history (Tacitus' best-known statement of this kind is found in the prologue, where he sets himself apart from the other historians of the Julio-Claudian period and concludes: 1.1.3 *inde consilium mihi pauca de Augusto et extrema tradere, mox Tiberii principatum et cetera, sine ira et studio, quorum causas procul habeo*); to add remarks about past realities and human life; to remind that an information has already been delivered earlier in the work; to give readers a glimpse into the future, with reference either to facts presented later in the *Annals*, or to historical events posterior to those narrated in the book. Between the past, present, and future, Tacitus constantly reaffirms his authorial identity, the author claiming his place among the great Roman historians.

Keywords: *Tacitus, Annals, authorial identity, pronoun, verb.*

Rezumat: Comunicarea examinează modul în care este exprimată lexical și gramatical identitatea auctorială în ultima lucrare a lui Tacitus, prin investigarea în principal a celor mai ușor recognoscibile mărci: pronumele și adjectivul pronominal de persoana întâi și, mai ales, verbul la persoana întâi, care este folosit cu acest rol în *Anale* mai adesea decât pronumele. Analiza urmărește contextele în care apar aceste intervenții auctoriale, precum și funcțiile pe care le îndeplinesc, putându-se identifica următoarele situații în care ele sunt utilizate de istoric: pentru a-și preciza propria poziție în ceea ce privește actul scrierii, rolul analelor, maniera sa de a scrie istorie (cea mai cunoscută dintre afirmațiile lui Tacitus de acest fel se găsește în prolog, unde el se separă de ceilalți istorici ai perioadei iulio-claudiene și conchide: 1.1.3 *inde consilium mihi pauca de Augusto et extrema tradere, mox Tiberii principatum et cetera, sine ira et studio, quorum causas procul habeo*); pentru a introduce considerații despre realități trecute, despre viața oamenilor; pentru a semnala că o informație a fost deja comunicată anterior în lucrare; pentru a oferi cititorilor priviri spre viitor, cu referire fie la fapte care urmează să fie prezentate în *Anale*, fie la evenimente istorice viitoare celor pe care își propune să le relateze în această scriere. Între trecut, prezent și viitor, Tacitus își reafirmă constant identitatea auctorială, autorul revendicându-și locul între marii istorici romani.

Cuvinte-cheie: *Tacitus, Anale, identitate auctorială, pronume, verb.*

Comunicarea examinează maniera în care este exprimată lexical și gramatical identitatea auctorială în *Anale*, considerând că această lucrare reprezintă apogeul

creației taciteice și, de asemenea, scrierea în care identitatea auctorială este pe deplin constituită și cristalizată. S-au avut în vedere mărcile cele mai evidente și mai ușor recunoscutibile, cele de persoana întâi, fiind identificate verbe, ce alcătuiesc majoritatea ocurențelor, pronume personale și adjective pronominale posesive, mai adesea, la numărul singular, dar și la numărul plural, care este însă mai rar atestat în structuri relevante pentru cercetare. Pronumele personal și posesiv, precum și adjectivul pronominal posesiv de persoana întâi sunt întrebuințate la plural în *Anale* mai ales în relatarea conflictelor romanilor cu alte neamuri, constituind mărci ale identității colective romane, prin urmare, ele au fost examinate doar în situațiile în care aceste părți de vorbire sunt folosite de Tacitus ca plurale ale majestății. Identitatea auctorială fiind compusă din mai multe niveluri, mărcile alese oferă acces la nivelul superior, exterior, cel mai ușor de sesizat pentru că este cel mai evidențiat; nivelurile de adâncime, situate la nivelul judecăților, sentințelor (*sententiae*), aluziilor, comentariilor și intervențiilor impersonale sau voalate nu vor fi luate în considerare; autorul din adâncimile textuale, autorul interior¹, ascuns în straturile de profunzime nu va fi, așadar, analizat aici. Această identitate exterioară, această voce auctorială cu ușurință audibilă și clară este cea pe care o sesizează chiar de la prima lectură orice cititor, dar acest lucru nu înseamnă că indicațiile conținute de ea nu sunt importante și relevante. Dimpotrivă, aceasta este vocea care transmite primele și cele mai importante informații, cele pe care istoricul, considerându-le esențiale, vrea ca cititorul să le rețină neapărat despre el ca autor, despre concepțiile sale și despre lucrarea sa.

Prin analizarea contextelor în care apar mărcile selectate de persoana întâi și a manierei în care ele sunt exprimate lexical și construite morfo-sintactic, se poate observa că cele mai multe dintre intervențiile auctoriale se referă la lucrare și se consumă între granițele ei, constând în afirmații ale istoricului despre actul de a scrie, metoda și intențiile sale, rolul și arhitectura *Analelor*, trimiteri la ceea ce a relatat deja sau indicații despre ceea ce urmează să relateze. Se întâmplă mai rar ca aceste intervenții să depășească granițele lucrării, aducând lămuriri despre viața autorului și istoria Romei sau oferind reflecții asupra vieții umane în general.

Două pasaje ne oferă informații despre omul și autorul² Tacitus; astfel, în paragraful 11.11.1, istoricul ne face cunoscut că el trece peste motivele pentru care

¹ Despre cele două voci auctoriale din narațiunea taciteică, Eugen Cizek notează: „Pentru că istoricul artist utilizează trăirea pleneră a faptelor relatate, el nu se plasează îndeobște în spatele lor, nu adoptă statutul naratorului omniscient, ci evoluează o dată cu ele. Tacit practică viziunea <avec>, cum spun specialiștii francezi, deoarece trăiește o dată cu evenimentele relatate și cu personajele implicate de ele. Și desigur cu personajul principal al discursului literar-istoric, adică însuși Tacit. Încât el se dedublează, se scindează în doi <factori>, dintre care unul este autorul exterior, ce intervine rar, ca în pasajele unde elucidează timpul enunțării, și un autor trăind din interior tot ce relatează. Prin urmare, în discursul taciteic prevalează două voci auctoriale, dintre care cea mai relevantă și mai frecvent manifestată este cea a autorului-personaj.” (Cizek 2003, 212).

² Despre importanța distingerei vocii narative de persoana autorului, dar și despre suprapunerile dintre cele două în cazul scrierii istoriei, Dylan Sailor remarcă: “Having just insisted on the value of distinguishing between narrative voice and historical author, I need to add an important caveat. While Romans were quite

calcularea datei jocurilor seculare diferă între Claudius și Domițian, deoarece au fost deja narate de el în cărțile scrise despre domnia lui Domițian, indicând că el însuși a luat parte cu o atenție deosebită la aceste din urmă jocuri. Autorul ține să precizeze că nu relatează acest lucru din lăudăroșenie, ci fiindcă atunci era pretor și membru al colegiului quindecimviral: *utriusque principis rationes praetermitto, satis narratas libris, quibus res imperatoris Domitiani composui. nam is quoque edidit ludos saeculares, iisque intentius adfui sacerdotio quindecimvirali praeditus ac tunc praetor. quod non iactantia refero, sed quia collegio quindecimvirum antiquitus ea cura, et magistratus potissimum exsequebantur officia caerimoniarum.*¹ După cum se poate observa din textul latin², Tacitus folosește în relatarea sa o suită de patru verbe la persoana I singular, două la indicativ prezent (*praetermitto, non refero*) și două la indicativ perfect (*composui, adfui*), oferind indicații despre conținutul uneia dintre lucrările sale anterioare (*Historiae*), dar și despre identitatea sa socială, mai exact, identitatea de clasă, istoricul făcând parte din elita societății romane, din clasa senatorială.

În paragraful 3.24.3, autorul își anunță, cu ajutorul verbului *memorare*, folosit la indicativ viitor, persoana I, numărul singular (*memorabo*), intenția de a scrie, dacă va mai trăi, o altă lucrare, dedicată domniei lui Augustus³, întorcându-se, așadar, și mai adânc în timp și istorie: *sed aliorum exitus, simul cetera illius aetatis memorabo, si effectis in quae <te>tendi plures ad curas vitam produxero.* „dar sfârșitul celorlalți și totodată celelalte evenimente ale acelei epoci le voi povesti (le voi încredința

able to grasp this distinction in some genres of literature, it is not clear that history was one of these, or that readers of history were ready, or typically asked, to distinguish the voice that narrates the text from the voice of the person who produced it. From what we know of the reception of historiography, Roman readers would have been exhibiting naivety about the rules of the genre if they imagined <Tacitus> as something largely insulated from Tacitus. Identity of the two may be no less a fiction than total difference, but it was a fiction that Tacitus' readers will have accepted as a matter of course as the terms of their reading. So, if the narrator of Tacitus' works is a construct, it is nonetheless a construct that might have very real repercussions for the person responsible for writing them.” (Sailor 2008, 7).

¹ „Trec peste motivele ambilor principii, despre care am povestit destul în cărțile pe care le-am compus despre împăratul Domițian. Căci și acesta a organizat jocuri seculare și am asistat la ele cu atenție deosebită, având sacerdoțiul quindecimviral și fiind atunci pretor. Nu relatez acest lucru din lăudăroșenie, ci fiindcă aceasta este din vechime sarcina colegiului quindecimviral și fiindcă mai ales acești magistrați (pretorii) se ocupau de îndatoririle ceremoniilor.” (trad. n.).

² Pentru textul latin s-a folosit ediția Teubner: Cornelius Tacitus, *Annales*. Iterum edidit Erich Koestermann. Leipzig: B. G. Teubner, 1965, dar au fost consultate și cele patru volume ale ediției Les Belles Lettres: Tacite, *Annales*, texte établi et traduit par Pierre Wuilleumier. Paris: Les Belles Lettres, 1990-1994.

³ Despre această intenție, a se vedea și Ronald Syme, *Tacitus*, 2 vol., Oxford: Clarendon Press, 1958, p. 371, 476.

amintirii¹), dacă, fiind terminate cele propuse, îmi voi prelungi viața pentru mai multe lucrări”.

Cele mai importante și interesante intervenții directe ale autorului în text sunt cele în care istoricul își expune concepțiile istoriografice, remarcându-se, în ordinea apariției lor în text, pasajele 1.1.2-3, 3.65.1, 4.11.3, 4.32.1-2, 4.33.2-4, 4.71, 6.7.4-5, 11.27, 14.64.3, 16.16. Dintre acestea, cea mai cunoscută este declarația lui Tacitus din prologul *Analelor* privind planul său de a transmite istoria stăpânirii principilor iulio-claudieni *sine ira et studio*:

1.1.2-3 sed veteris populi Romani prospera vel adversa claris scriptoribus memorata sunt, temporibusque Augusti dicendis non defuere decora ingenia, donec gliscente adulatione deterrentur: Tiberii Gaique et Claudii ac Neronis res florentibus ipsis ob metum falsae, postquam occiderant recentibus odiis compositae sunt. inde consilium mihi pauca de Augusto et extrema tradere, mox Tiberii principatum et cetera, sine ira et studio, quorum causas procul habeo. „Dar reușitele sau eșecurile poporului roman din vremea republicii au fost povestite de scriitori străluciți; nici timpurilor ce trebuiau istorisite ale lui Augustus nu le-au lipsit talentele rafinate, până să fie împiedicate de lingușirea crescândă. Istoria faptelor lui Tiberius, Gaius, Claudius și Nero a fost redactată în mod falsificat, în timp ce aceștia erau la putere, din cauza fricii, iar după ce ei muriseră a fost redactată în mod falsificat din cauza urii recente. De aici îmi este planul de a transmite puține lucruri despre Augustus, și anume cele din urmă, apoi principatul lui Tiberius și celelalte, fără mânie și părtinire, ale căror motive le țin departe de mine.”

Tacitus distinge în aceste rânduri trei categorii de istorici: 1. autori republicani, considerați *clari scriptores* (scriitori străluciți, iluștri), reușitele sau eșecurile poporului roman fiind immortalizate de aceștia (*memorata sunt*), 2. autori augustani, care sunt numiți *decora ingenia* (talente rafinate, elegante), niciun verb nefiind utilizat pentru a descrie acțiunea de a relata a acestor autori, ci doar se remarcă că ei nu au lipsit (*non defuere*), 3. autori care au narat evenimentele din timpul lui Tiberius, Caligula, Claudius și Nero, pentru care nu este folosit niciun epitet calificativ, dar în ale căror istorii Tacitus consideră că faptele sunt redatate în mod falsificat (*falsae compositae*) din două motive diferite, frică (*ob metum*) și ură (*odiis*), hotarul dintre cele două emoții fiind constituit de decesul împăraților. Intervenția directă a autorului în text se face prin intermediul dativului (posesiv) *mihi*, care este simetric cu dativul (de agent) *claris scriptoribus*; prin folosirea dativului posesiv și elipsa verbului *esse*, Tacitus focalizează atenția cititorului asupra verbului *tradere*, instituind astfel un paralelism la nivel morfo-sintactic între *claris scriptoribus*² – *mihi*, respectiv *memorata sunt* – *tradere*, indicând,

¹ *Memorare* significat *nunc dicere, nunc memoriae mandare*, Paul. ex Fest. p. 124 Müll. (*apud* Charlton T. Lewis, Charles Short, *A Latin Dictionary*. Oxford: Clarendon Press, 1879; disponibil on-line: <https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.04.0059:entry=memoro>).

² Importanța lui *claris scriptoribus* este constatată și de John Marincola, care notează în articolul său ce analizează prefețele lucrărilor istoricului latin: “the mention, therefore, in each preface of the *magna*

astfel, încă din primele rânduri că intenția sa este de a se alătura acestui grup select din care fac parte vestiți și respectați autori republicani. La sfârșitul capitolului, se află celebra declarație de intenție de a relata faptele *sine ira et studio*, imparțial, motivația autorului fiind una implicită, și anume, faptele relatate sunt situate la mare distanță temporală și nu îi provoacă emoții și sentimente negative. Aceeași idee, a faptelor îndepărtate în timp care ajung să fie tratate imparțial, se întâlnește și în discursul lui Cremutius Cordus. De fapt, nu doar ideea e asemănătoare, ci și structura, întâlnindu-se tot un duo, *odium* și *gratia*, care funcționează ca pandant pentru *ira* și *studium*: 4.35.1 *sed maxime solutum et sine obtrectatore fuit prodere de iis, quos mors odio aut gratiae emisisset* „dar foarte îngăduit și lipsit de vreun defăimător a fost faptul de a transmite despre cei pe care moartea i-a eliberat de ură sau favoare”.

Dorind și aspirând să se înscrie în continuitatea marii tradiții istoriografice republicane, Tacitus rămâne pe deplin conștient de marea transformare politică care a avut loc odată cu instalarea la putere a lui Augustus și tratează pe larg, în capitolele 4.32 și 4.33, diferențele între el și istoricii din trecut în ceea ce privește materialul faptic pe care îl are la dispoziție, care îl dezavantajează. Aceste două capitole, după cum demonstrează convingător A. J. Woodman, constituie o digresiune, separând relatarea evenimentelor din anul 24 de a celor din anul 25, și au un caracter profund programatic, formând o a doua prefață, dar diferită¹ față de cele tradiționale. În ceea ce privește structura digresiunii, aceiași cercetători remarcă construcția lor specială:

“The digression is constructed on a ‘ring’ basis:
 32.1 2a T.’s narrative compared unfavourably with others
 32.2b Usefulness of T.’s narrative
 33.1 2a The three types of political constitution
 33.2b Usefulness of T.’s narrative
 33.3 4 T.’s narrative compared unfavourably with others.” (Woodman 2018, 171)

Din punctul de vedere al cercetării de față, prima parte a capitolului 32 se dovedește cea mai relevantă:

4.32.1 *Pleraque eorum quae rettuli quaeque referam parva forsitan et levia memoratu videri non nescius sum: sed nemo annales nostros cum scriptura eorum contenderit, qui veteres populi Romani res composuerunt.* „Nu sunt neștiutor că multe

ingenia or the *clari scriptores* who once flourished at Rome, has an important function, because it serves to indicate those writers towards whom Tacitus aspires, and it suggests that his own work will now try to continue that tradition.” (Marincola 1999, 402).

¹ “Whereas second prefaces tend to advertise ‘greater’ or ‘more important’ material than hitherto, T. does exactly the opposite (32.1 ‘*parua . . . et levia memoratu*’); and, whereas in other authors second prefaces usually occur halfway through the text or at comparable points, T.’s equivalent is not placed (as might have been expected) at the start of Book 4 but concludes the second narrative year of the book.” (Woodman 2018, 172).

dintre cele pe care le-am relatat și pe care le voi relata par poate mici și neînsemnate de amintit: dar nimeni nu ar trebui să compare analele noastre cu scrierile celor care au adunat laolaltă vechile fapte ale poporului roman”.

Intervenția directă a autorului este multiplu atestată, prin folosirea verbelor la persoana I singular (*rettuli, referam, non nescius sum*) și prin întrebuițarea adjectivul pronominal posesiv de persoana I plural (*annales nostros*), de remarcat fiind și tranziția în cadrul unei singure fraze de la utilizarea singularului la verb spre cea a pluralului adjectivului. Paragraful următor conchide: 4.32.2 *nobis in arto et inglorius labor* „munca noastră este limitată și lipsită de glorie”, în această sentință despre lucrarea sa, Tacitus folosind din nou un pronume personal la dativ posesiv, precum în 1.1.3 (*mihi*), dar de data aceasta la numărul plural (*nobis*).

Capitolul 4.33 continuă enumerarea dificultăților cu care este confruntat autorul, aducând ca argument în acest sens sațietatea și oboseala pe care o provoacă descrierea repetitivă a acelorași lucruri neplăcute, în timp ce materialul factual variat de care dispuneau istoricii anteriori trezea și menținea atenția și interesul cititorilor:

4.33.3 *nam situs gentium, varietates proeliorum, clari ducum exitus retinent ac redintegrant legentium animum: nos saeva iussa, continuas accusationes, fallaces amicitias, perniciem innocentium et easdem exitii causas coniungimus, obvia rerum similitudine et satietate.* „căci așezările popoarelor, varietatea luptelor, morțile conducătorilor vestiți rețin și reînsufleșesc atenția cititorilor: noi aducem laolaltă porunci crude, acuzații nesfârșite, prietenii înșelătoare, distrugerea celor nevinovați și aceleași motive de pieire, ce-mi sunt potrivnice din cauza asemănării faptelor și a plictiselii.”

Pentru a semnala încheierea digresiunii și revenirea la relatarea firească a evenimentelor, Tacitus folosește verbul *redeo*: 4.33.4 *sed <ad> inceptum redeo* „dar revin acum la planul meu”, trecerea făcându-se de la pluralul *nos coniungimus*, de observat fiind și faptul că subiectul de persoana I este exprimat (pronumele *nos*), ceea ce se întâmplă rar în *Anale*.

În paragraful 3.65.1, intervenția directă a autorului se face prin intermediul predicatelor *haud institui* și *reor*, punctul focal fiind însă sintagma *praecipuum munus annalium*: 3.65.1 *Exsequi sententias haud institui nisi insignes per honestum aut notabili dedecore, quod praecipuum munus annalium reor, ne virtutes sileantur utque pravis dictis factisque ex posteritate et infamia metus sit.* „Nu am hotărât să expun părerile senatoriale, decât pe cele deosebite prin onoare sau de o rușine notabilă, deoarece consider că funcția principală a analelor este ca virtuțile să nu fie trecute sub tăcere și ca pentru vorbele și faptele rele să existe teamă din cauza posterității și a rușinii.” Această frază este de obicei interpretată de cercetători (Syme 1958, 520) și

traducători¹ ca indicând scopul moral drept rolul principal, esențial al analelor, iar acestei opinii i se alătură și traducerea noastră. A. J. Woodman consideră însă că în acest pasaj Tacitus, conștient de sașietatea produsă de relatarea aceluiași tip de material faptic, își asigură cititorii că a selectat doar materialul semnificativ, ceea ce este o mare responsabilitate a istoriografiei.² Astfel, conform cercetătorului, *munus* s-ar cuveni interpretat ca nedefinit și având sensul de „responsabilitate”, nu „funcție”, iar propoziția introdusă prin *quod* ca o relativă parantetică (nu o propoziție cauzală), versiunea propusă fiind următoarea: “It has not been my practice to go through senatorial *sententiae* in detail except those conspicuous for honour or of notable shame (which I reckon to be a very great responsibility of annals), lest virtues be silenced and so that crooked words and deeds should, in the light of posterity and infamy, attract dread.” (Woodman 1995, 116).

Ideea monotoniei relatării care produce sașietate, plictis și aversiune, precum și motivul faptelor importante, care trebuie relatate și păstrate în amintire, apare din nou în cartea a șasea. După moartea lui Seianus, Tiberius îi pedepsește pe toți prietenii și apropiații acestuia, fie ei vinovați, fie nu, oportunitate pentru Tacitus de a reveni la ideile mai sus amintite, pe care le introduce cu ajutorul predicatului nominal *neque sum ignarus*, care este similar litotei folosite în 4.32.1 *non nescius sum*. Se observă, de asemenea, tranziția de la folosirea singularului la verb (*neque sum ignarus*) către cea a pluralului la pronume (*nobis*):

6.7.4-5 tractique sunt in casum eundem Iulius Africanus e Santonis Gallica civitate, Seius Quadratus (originem non repperi). neque sum ignarus a plerisque scriptoribus omissa multorum pericula et poenas, dum copia fatiscunt aut, quae ipsis nimia et maesta fuerant, ne pari taedio lecturos adficerent verentur: nobis pleraque digna cognitu obvenere, quamquam ab aliis incelebrata. „au fost târâți în aceeași nenorocire și Iulius Africanus din neamul santonilor, o comunitate galică, și Seius Quadratus (nu i-am găsit originea). Nu sunt neștiutor că pericolele și pedepsele multora au fost omise de cei mai mulți autori, deoarece sunt obosiți de abundența lor sau se tem ca cele care fuseseră prea multe și triste pentru ei înșiși să nu-i afecteze pe cititori printr-o aversiune asemănătoare: noi am dat peste multe lucruri demne de a fi cunoscute, chiar dacă au fost nementionate de alții.”

Preocuparea pentru cititori nu se limitează însă doar la menținerea interesului viu al acestora de-a lungul lecturii, istoricul dorind să le inculce spiritul sceptic și gândirea

¹ A se vedea, de exemplu, traducerea lui Gheorghe Guțu: „nu mi-am propus să redau toate părerile, ci doar pe cele care se disting fie prin noblețea lor, fie printr-o nerușinare condamnabilă, pentru că socot că rostul cel mai de seamă al analelor este ca virtuțile să nu fie trecute sub tăcere și ca să există o temere de hula posterității pentru vorbe și fapte ticăloase.” (Tacitus 1995, 173).

² “It becomes clear that Tacitus is saying, first, that he has gone through only those *sententiae* which are conspicuous for honour or of notable shame, and, second, that in so doing he has discharged one of the very great responsibilities of historiography.” (Woodman 1995, 117).

critică¹. Tacitus refută zvonul conform căruia Tiberius ar fi fost vinovat de moartea fiului său Drusus, dar totuși îl transmite argumentând relatarea lui prin:

4.11.3 mihi tradendi arguendique rumoris causa fuit, ut claro sub exemplo falsas auditiones depellerem peteremque ab iis, quorum in manus cura nostra venerit, <ne> divulgata atque incredibili<a> avide accepta veris neque in miraculum corruptis antehabeant. „Motivul de a transmite și critica acest zvon mi-a fost ca să resping vorbele false printr-un exemplu vestit și să le cer celor în ale căror mâini va ajunge lucrarea mea să nu prefere niște vorbe răspândite în public și de necrezut, primindu-le cu aviditate, în locul celor adevărate și necorupte înser miraculos.”

Citatul de mai sus atestă folosirea a patru mărci de persoana I, din care trei la numărul singular: pronumele *mihi* (la dativ) și verbele *depellerem*, *peterem* (la conjunctiv imperfect), în timp ce pluralul este ilustrat prin adjectivul pronominal posesiv *nostra*, în sintagma *cura nostra*, o structură similară celei din 4.32.1 (*annales nostros*), ce semnalează preferința lui Tacitus de a folosi pluralul pentru a indica posesia atunci când se referă la propria sa lucrare.

O altă categorie de pasaje în care apar mărcile selectate oferă informații despre adunarea și maniera de întrebuițare a materialului faptic, despre cercetările întreprinse de autor pentru a-și scrie analele, de exemplu, 2.88.1, 3.3.2, 4.53.2, 13.20.2, 15.74.3. Pentru a-și indica sursele, Tacitus preferă, după cum se poate vedea din exemplele citate mai jos, să întrebuițeze verbul *reperire*, care indică nu o găsim întâmplătoare, ci are sensul de „a găsi căutând”², fiind atestat indicativul prezent (*reperio*), dar și indicativul perfect (*repperi*) la persoana I singular:

2.88.1 *Reperio apud scriptores senatoresque eorundem temporum Adgandestrii principis Chattorum lectas in senatu litteras* „găsesc la scriitorii și senatorii din aceleași timpuri că în senat a fost citită o scrisoare a lui Adgandestrius, conducător al chatiilor”.

3.3.2 *matrem Antoniam non apud auctores rerum, non diurna actorum scriptura reperio ullo insigni officio functam* „pe mama sa Antonia nu o găsesc îndeplinind vreă îndatorire deosebită nici la istorici, nici în dările de seamă zilnice ale evenimentelor”.

¹ Această intenție este comentată de Christopher Pelling, care notează despre „sarcina interpretativă” a cititorului: “That, after all, is what we do with those contemporary rumours and comments, and, once a reader’s critical scepticism is triggered, it is hard to make it stop: why not take the authorial comments too as encouraging a ‘cross-grained narratee’, one who is primed to listen but also, on occasion, to resist?” (Pelling 2009, 163).

² Gheorghe Guțu, *Dicționar latin-român*. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1983, p. 1054, s.v. *reperio*: „a descoperi (ceva ascuns), a găsi (căutând), a afla.”

4.53.2 *id ego, a scriptoribus annalium non traditum, repperi in commentariis Agrippinae filiae, quae Neronis principis mater vitam suam et casus suorum posteris memoravit* „acest fapt, netransmis de scriitorii de anale, eu l-am găsit în însemnările fiicei Agrippinei care, mamă a principelui Nero, a povestit pentru urmași viața sa și nenorocirile alor săi”.

De relevat că în ultimul text citat apare exprimat și subiectul, prin pronumele personal *ego*, pentru a întări predicatul *repperi* și a evidenția faptul că această informație nu este preluată și nici nu se regăsește în operele altor autori de anale, ci este rezultatul cercetării extensive a lui Tacitus.

Sursele orale, memoria orală sunt și ele accesate de istoric, precum în cazul conflictului dintre Germanicus și Piso, în cursul relatării procesului celui din urmă Tacitus informându-și cititorii că își aduce aminte că a auzit de la persoane mai în vârstă (*audire me memini ex senioribus*) că un document incriminându-l pe Tiberius s-ar fi aflat în posesia acuzatului. Incertitudinea în privința informațiilor orale este marcată prin *neutrum adseveraverim* (conjunctiv perfect cu valoare potențială), marcând prudența autorului în privința acestor zvonuri, pe care consideră totuși că nu le poate ascunde¹ (*neque tamen occulere debui narratum*):

3.16.1 *Audire me memini ex senioribus visum saepius inter manus Pisonis libellum, quem ipse non vulgaverit; sed amicos eius dictitavisse litteras Tiberii et mandata in Germanicum contineri, ac destinatum promere apud patres principemque arguere, ni elusus a Seiano per vana promissa foret; nec illum sponte extinctum verum immisso percussore. quorum neutrum adseveraverim; neque tamen occulere debui narratum ab iis, qui nostram ad iuventam duraverunt.* „Îmi amintesc că am auzit de la cei mai bătrâni că un document a fost adesea văzut în mâinile lui Piso, pe care el însuși nu l-a făcut cunoscut, dar că prietenii lui obișnuiau să spună că conținea o scrisoare a lui Tiberius și însărcinări împotriva lui Germanicus și că era hotărât să-l dea la iveală în fața senatorilor și să-l acuze pe principe, dacă n-ar fi fost înșelat de Seianus prin promisiuni goale; și că nici acela nu s-a stins din propria voință, ci după ce a fost trimis un ucigaș. Eu nu aș putea susține nici una, nici alta dintre cele două: și totuși nu se cuvenea să ascund ceea ce a fost povestit de cei care au trăit până în tinerețea mea.”

Este de remarcat în acest fragment și prezența verbului *memini* „îmi amintesc, îmi aduc aminte”, în *Anale* fiind, astfel, atestate la persoana întâi două verbe ale memoriei², o singură dată *memini*, de peste douăzeci de ori însă *memorare* (cel mai

¹ Despre importanța pe care istoricul o acordă relatării acestor zvonuri, Ronald Mellor remarcă: “Tacitus uses rumor and gossip — much as a journalist might do — to see beyond the official interpretation.” (Mellor 2010, 40).

² Referitor la relația dintre cele două verbe și legătura lor cu memoria, nu este lipsit de interes comentariul lui Aaron Seider privitor la versul 7.645 al *Eneidei* vergiliene, care poate fi aplicat, *mutatis mutandis*, și unelor ocurențe din *Anale*: “<You, goddesses, both remember and are able to remind> (*et meministis enim*,

adesea, la indicativ perfect, *memoravi*, dar și la indicativ viitor, *memorabo*). Folosirea constantă a verbului *memorare* aduce în prim plan memoria¹ și subliniază importanța acesteia, păstrarea și transmiterea amintirii faptelor fiind datoria cea mai de seamă a istoricului: “Tacitus understood the historian’s paramount duty to preserve memory”. (Mellor 1993, 4).

Pentru a marca o îndoială cu privire la unele explicații sau interpretări ale anumitor evenimente de către alți autori, de care Tacitus se distanțează, istoricul utilizează formularea *non crediderim, neque... crediderim* („nu aș crede”, în paragrafele 1.76.4, 16.6.1), care nu este însă absolută, prin folosirea conjunctivului perfect, nu a indicativului, autorul lăsând totuși întredeschisă și această opțiune interpretativă pe care o neagă, dar nu categoric. Greutatea sau imposibilitatea alegerii unei singure relatări dintre mai multe privind un anumit eveniment este indicată în 1.81.1, relativ la primele alegeri consulare sub Tiberius, printr-o structură complexă, Tacitus atenuând de data aceasta caracterul tranșant, atât lexical, prin introducerea adverbului *vix* și a verbului *audere* („a îndrăzni”), cât și morfologic, prin folosirea conjunctivului cu valoare optativă: *vix quicquam firmare ausim* („cu greu aș îndrăzni să afirm ceva”). Referitor la funcția acestor pasaje în care istoricul refuză să delimiteze una dintre alegeri, Christopher Pelling remarcă: “A non-committal authorial stance builds his own narrative authority by implying an insight into the ways his predecessors had tried to build theirs – simultaneously showing that he knows better, and that his readers will understand why.” (Pelling 2009, 155).

Despre relatarea și organizarea an cu an a materialului faptic (*mihi destinatum foret suum quaeque in annum referre*), Tacitus amintește în paragraful 4.71.1, deoarece ar dori să se abată de la această regulă: *ni mihi destinatum foret suum quaeque in annum referre, avebat animus antire statimque memorare exitus, quos Latinus atque Opsius ceterique flagitii eius repertores habuere* „dacă nu aș fi avut planul de a relata evenimentele în anul lor, mintea dorea mult să anticipeze și să povestească imediat sfârșitul pe care l-au avut Latinus și Opsius și ceilalți născocitori ai acestei ticăloșii”, dar decide totuși că va expune faptele (*trademus* fiind plasat la plural) la timpul adecvat: *verum has atque alias sontium poenas in tempore trademus* „însă pedepsele acestora și ale altor vinovați le vom transmite la timpul potrivit”.

divae, et memorare potestis, 7.645). The narrator describes the Muses as possessing a mastery over two different aspects of memory: *meministis* indicates the Muses recollect the past themselves and with *memorare*, defined through its opposition with *meminisse*, shows that they can make others remember these events as well through reminding them.” (Seider 2013, 11).

¹ Despre rolul memoriei în opera lui Tacitus, Valy Ceia notează: „În pofida unei naturi profund pesimiste, care își aliază cinismul drept armă, Tacitus nu-și abandonează totuși speranța (*spes*) ieșirii din acest hău al istoriei. Memoria nesufocată cu totul aduce în atmosfera pestilențială sămburele speranței. Exemple luminoase, izolate însă, de verticalitate răsar în mijlocul societății profund viciate, oferind imboldul necesar pentru ca nădejdea să nu dispară, chiar dacă în vremuri otrăvite de ravagiile egotismului extrem și ale decadenței atare pilde nu se găsesc niciodată prea multe.” (Valy Ceia 2021, 67).

Când încalcă principiul analitic și povestește împreună evenimente din mai mulți ani, ceea ce se întâmplă în relatarea conflictelor externe, istoricul ține să precizeze acest lucru prin folosirea indicativului perfect al verbului *coniungere* „a lega împreună”. Luptele cu parții sunt narate legat cu două ocazii, după cum indică Tacitus, în 6.38.1 *quae duabus aestatibus gesta coniunxi, quo requiesceret animus a domesticis malis* „am unit cele făcute în două veri ca să mi se liniștească sufletul după nenorocirile interne”, respectiv în 13.9.3 *quae in alios consules egressa coniunxi* „am unit evenimente care s-au prelungit sub alți consuli”. Același lucru se întâmplă și în redarea conflictului din Britannia, 12.40.5 *haec, quamquam a duobus [Ostorio Didioque] pro praetoribus plures per annos gesta, coniunxi* „deși acestea au fost făcute de doi propretori în mai mulți ani, le-am legat împreună”, unde autorul semnalează cu ajutorul lui *redeo*, cum a făcut și în 4.33.4, revenirea la fluxul normal al relatării: *nunc ad temporum ordinem redeo* „revin la ordinea cronologică”.

Istoricul intervine destul de frecvent în narațiune și atrage atenția cititorului că el a relatat (*rettuli* „am relatat”) sau a amintit (*memoravi* „am amintit”) deja anumite evenimente, fapte sau persoane. Pentru a introduce aceste intervenții auctoriale cu caracter retrospectiv, care se consumă în limitele textului, indicativele perfecte amintite anterior sunt plasate fie, rar, în propoziții principale: 6.47.2 *de claritudine Domitii supra memoravi* „despre renumele lui Domitius am amintit mai înainte”), fie, mai adesea, în propoziții secundare: *ut memoravi* „după cum am amintit” (13.33.1, 14.29.1, 14.62.2); *cuius de potentia supra memoravi* „despre a cărui putere am amintit mai înainte”, referitor la Seianus (4.1.1); *Tacfarinas, quem priore aestate pulsum a Camillo memoravi* „Tacfarinas, despre care am amintit că fusese înfrânt de Camillus în vara anterioară” (3.20.1); *quem ... memoravi* „despre care am amintit” (14.48.1); *iis, quae memoravi, locis* „în aceste locuri despre care am amintit” (14.33.2); *quos ... memoravi* „despre care am amintit/ pe care i-am amintit” (4.48.1, 4.69.1, 14.40.3, 15.7.1), *ut rettuli* „după cum am relatat” (2.57.2, 4.21.1, 6.4.1, 12.10.1, 15.6.3), *de quibus rettuli* „despre care am relatat” (15.50.3), *quam ... rettuli* „despre care am relatat” (6.40.3). Mai rar folosit cu acest rol este verbul *dicere*: 3.7.2 *ut dixi* „după cum am spus” și 16.14.1: *Antistius Sosianus ... exilio, ut dixi, multatus est* „Antistius Sosianus ... fusese pedepsit cu exilul, după cum am spus”.

Intervenții auctoriale cu caracter retrospectiv ce depășesc granițele textului sunt de asemenea atestate, dar ele sunt mai rare, autorul trecând, prin intermediul digresiunilor¹, dincolo de limitele temporale pe care le-a stabilit *Analelor* și introducând cu ajutorul sintagmelor *altius disseram, noscere haud absurdum reor* considerații despre realități istorice trecute, cum este excursul despre apariția și dezvoltarea legilor (3.25.2 *ea res admonet, ut de principiis iuris et quibus modis ad hanc multitudinem infinitam ac varietatem legum perventum sit, altius disseram* „acest fapt mă îndeamnă să discut mai în profunzime despre începuturile dreptului și în ce

¹ Despre digresiunile taciteice din *Anale*, a se vedea și introducerea lui Pierre Wuilleumier la volumul Tacite, *Annales*, livres I-III. Paris: Les Belles Lettres, 1990, p. XLVII, XLVIII.

moduri s-a ajuns la această mulțime infinită și varietate a legilor”) sau cel despre pomerium-ul Romei (12.24.1 *sed initium condendi, et quod pomerium Romulus posuerit, noscere haud absurdum reor* „dar nu consider că este nepotrivit a cunoaște începutul întemeierii și ce limite a stabilit Romulus”). Incursiunile în trecut pot, de asemenea, aduce informații suplimentare despre viața și comportamentul unor oameni în anii anteriori celor relațiați în *Anale*, precum în cazul lui Decimus Iunius Silanus, amantul nepoatei lui Augustus, 3.24.1 *casum eius paucis repetam* „voi relua în puține cuvinte întâmplările lui”.

Digresiunea ia uneori forma reflecției filosofice, ca în capitolul 6.22, unde autorul meditează asupra vieții umane în general, întrebându-se ce forțe o guvernează, dar ezitând să facă o alegere între ele: 6.22.1 *Sed mihi haec ac talia audienti in incerto iudicium est, fatone res mortalium et necessitate immutabili an forte volvantur.* „Dar mie, când aud astfel de lucruri, judecata îmi este nesigură dacă treburile muritorilor sunt duse înainte de destin și de o necesitate imuabilă sau de întâmplare.”

Intervențiile cu caracter prospectiv ale autorului fie se situează între granițele lucrării, limita *ad quem* fiind sfârșitul evenimentelor narate în *Anale*, fie depășesc aceste hotare, limita *ad quem* fiind constituită de timpul scrierii lucrării (ultimii ani ai vieții lui Tacitus). Primul tip de intervenție, ce are în vedere o privire prospectivă asupra organizării lucrării și înregistrării materialului faptic, este atestat în structuri ce folosesc verbele *memorare* și *reddere* la indicativ viitor: *in tempore memorabo* „voi aminti la timpul potrivit” (1.58.6, 11.5.3), *in loco reddemus* „vom reda la locul, la momentul potrivit” (2.4.3). Al doilea tip de intervenții auctoriale prospective privesc evenimente depășind granițele temporale ale relatării, la care Tacitus are acces din perspectiva unui autor ce scrie la o distanță de o sută de ani față de primele evenimente istorisite. Astfel, procesul lui Marcus Scribonius Libo Drusus din anul 16 va fi descris cu deosebită grijă (*curatius disseram*), fiindcă autorul știe că procesele politice au măcinat statul în deceniile următoare și a cunoscut efectele teribile ale acestora, 2.27.1 *eius negotii initium ordinem finem curatius disseram* „voi discuta cu mai multă grijă începutul, desfășurarea și sfârșitul acestei afaceri”. La fel de interesantă este și inserarea (prin conjunctivul perfect *non omiserim*) în narațiune a prevestirii lui Tiberius cu privire la scurta domnie a lui Servius Galba, 6.20.2 *non omiserim praesagium Tiberii de Servio Galba tum consule* „nu aș omite prevestirea lui Tiberius despre Servius Galba, pe atunci consul”.

Concluzii

Mărcile selectate scot în evidență, în principal, un prim nivel al identității auctoriale, dar se pot întrezări și alte tipuri de identități, personală, socială, colectivă, între care se stabilește o relație complexă. Referitor strict la identitatea auctorială, se observă că raportarea lui Tacitus la ceilalți autori se face mai ales din perspectiva diferențelor: față de istoricii republicani, din punctul de vedere al materialului narat, față de istoricii iulio-claudieni, din perspectiva diferitei tratări a aceluiași material

faptic. Între trecut, prezent și viitor, Tacitus își construiește și afirmă constant și lucid în *Anale* identitatea auctorială, asigurându-și locul printre ceilalți renumiți istorici romani.

Intervențiile auctoriale clare, directe, reiterate, instituie o relație dinamică între text, autor și cititor, Tacitus avându-i adesea în vedere pe cei în mâinile cărora va ajunge lucrarea sa. Istoricul atrage constant atenția cititorului asupra a ceea ce a fost deja redat sau asupra a ceea ce urmează să expună, îi pune la dispoziție diferite relatări ale evenimentelor, îl avertizează să fie atent la separarea adevărului de miraculos, îl îndeamnă să nu se plictisească, pentru că și relatările monotone și repetitive își au rolul lor, îl face părtaș la narațiune, îl îndeamnă să-și exerseze în interpretarea faptelor spiritul critic.

Din punct de vedere morfologic, se remarcă predilecția lui Tacitus pentru întrebuințarea verbelor la persoana I, numărul singular (mai rar, la plural), ca mărci ale intervenției sale directe, urmate de pronume personal (la singular și plural) și doar câteva atestări ale adjectivului pronominal posesiv (la plural). Din punct de vedere lexical, se observă preferința pentru folosirea verbelor *referre* și *memorare*, prin iterarea constantă a celui din urmă autorul aducând în prim plan memoria, care este esențială în construirea identității: istoria contribuie, astfel, pe de o parte, la formarea identității colective (idealul reprezentându-l istoricii republicani), pe de altă parte, la modelarea caracterelor și la crearea identității personale. Se constituie, astfel, în *Anale* o triadă memorie – istorie – identitate în care istoria joacă rolul esențial, cel de a forma și reforma identități prin consemnarea, transmiterea și păstrarea evenimentelor în memorie, în amintire. O memorare sau rememorare denaturată a faptelor va duce la o construcție identitară defectuoasă, tocmai de aceea Tacitus și-a propus să revină asupra trecutului și să-l transmită imparțial (după părerea lui) generațiilor viitoare, iar, dacă destinul i-ar fi permis, s-ar fi întors și mai mult în timp, relatând și (re)memorând și domnia lui Augustus.

Referințe bibliografice

Surse primare

- Tacitus, Cornelius. 1965. *Annales*. Iterum edidit Erich Koestermann. Leipzig: B. G. Teubner.
- Tacite. 1990. *Annales*, livres I-III. Texte établi et traduit par Pierre Wuilleumier, troisième tirage revu et corrigé par J. Hellegouarc'h. Paris: Les Belles Lettres.
- Tacite. 1990. *Annales*, livres IV-VI. Texte établi et traduit par Pierre Wuilleumier, deuxième tirage revu et corrigé par H. Le Bonniec. Paris: Les Belles Lettres.
- Tacite. 1990. *Annales*, livres XIII-XVI. Texte établi et traduit par Pierre Wuilleumier, troisième tirage revu et corrigé par J. Hellegouarc'h. Paris: Les Belles Lettres.
- Tacite. 1994. *Annales*, tome III, livres XI-XII. Texte établi et traduit par Pierre Wuilleumier, deuxième tirage revu et corrigé par J. Hellegouarc'h. Paris: Les Belles Lettres.
- Tacitus, Cornelius. 1995. *Anale*. Traducere din limba latină, introducere și note de Gheorghe Guțu. București: Humanitas.
- Tacitus. 2004. *The Annals*. Translated, with Introduction and Notes, by A. J. Woodman. Indianapolis: Hackett Publishing Company.

Referințe secundare

- Ceia, Valy. 2021. *O relație dinamică la Tacitus: memorie-uitare*, în „Quaestiones Romanicae. IX. Memorie-Uitare”, tomul I. Coordonator Valy Ceia. Timișoara: Editura Universității de Vest, p. 58-69.
- Cizek, Eugen. 2003. *Istoria literaturii latine*, vol. II. Ediția a II-a revăzută și adăugită. București: Grupul Editorial Corint.
- Guțu, Gheorghe. 1983. *Dicționar latin-român*. București: Editura Științifică și Enciclopedică.
- Marincola, John. 1999. *Tacitus' Prefaces and the Decline of Imperial Historiography*, în „Latomus”, 58, fasc. 2, p. 391-404.
- Mellor, Ronald. 1993. *Tacitus*. New York, London: Routledge.
- Mellor, Ronald. 2010. *Tacitus' Annals*. Oxford: Oxford University Press.
- Pelling, Christopher. 2009. *Tacitus' personal voice*, în „The Cambridge Companion to Tacitus”. Edited by A. J. Woodman. Cambridge: Cambridge University Press, p. 147-167.
- Sailor, Dylan. 2008. *Writing and Empire in Tacitus*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Seider, Aaron M. 2013. *Memory in Vergil's Aeneid. Creating the Past*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Syme, Ronald. 1958. *Tacitus*, 2 vol. Oxford: Clarendon Press.
- Woodman, A. J. 1995. *Praecipuum munus annalium. The Construction, Convention and Context of Tacitus, Annals 3.65.1*, în „Museum Helveticum”, 52.2, p.111-126.
- Woodman, A. J. 2018. *The Annals of Tacitus. Book 4*. Cambridge: Cambridge University Press.

Webografie

- Charlton T. Lewis, Charles Short, *A Latin Dictionary*. Oxford: Clarendon Press, 1879; disponibil on-line: <https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.04.0059:entry=memoro> (accesat la 07.11.2022)